

MIRAR CAP A L'ÀFRICA REDESCOBRIR EUROPA

Alexis Bueno Guinamard

Introducció

1. L'Àfrica: un continent esquinçat
2. Redescobrir Europa
3. Algunes pistes d'actuació

Aquest Quadern és fruit de la reflexió conjunta del Seminari sobre l'Àfrica Subsahariana realitzat a "Cristianisme i Justícia" durant els cursos 97-98, 98-99 i 99-00.

Participants: Rafael Abós; Víctor Bertran; Alexis Bueno; Laia Carreras; Regina Casado; Joan Casòliva; Mª Carmen Comeche; Lluís Coromines; Aliou Diao; Magdalena Fontanals; Agustí Goytisolo; Marià Guim; Inongo Vi-Makomé; Josep M. Pujol; Anna Quintana; Lluís Recolons; Santi Ribas; Quim Pons; Remei Sipi.

Els cadàvers de Yaguine Koita, 14 anys i Fodé Tourkana, 15 anys, trobats el dilluns passat al tren d'aterratge d'un avió de la Companyia Sabena procedent de Guinea Conakry a l'aeroport de Brussel·les, portaven a sobre una carta oberta a les autoritats europees. La carta, convertida en un dramàtic testament, estava datada del 29 de juliol. Això n'és un extracte:

“Excel·lències, senyors membres i responsables d’Europa:

Tenim l’honorable plaer i la gran confiança d’escriure-us aquesta carta per explicar-vos l’objectiu del nostre viatge i el nostre patiment, el dels nens i els joves de l’Àfrica.

Us supliquem per l’amor del vostre bell continent, el vostre sentiment cap al vostre poble, la vostra família i sobretot l’afinitat i amor dels vostres fills, als quals vosaltres estimeu com la mateixa vida. A més, per l’amor i la timidesa del nostre Creador “Déu”, el Totpoderós, que us ha donat totes les bones experiències, riqueses i poders, us demanem que construïu i organitzeu bé el nostre continent.

Senyors membres i responsables d’Europa, a l’Àfrica demanem auxili de la vostra solidaritat i gentilesa. Ajudeu-nos, patim moltíssim a l’Àfrica, ajudeu-nos, tenim problemes i algunes mancances en els drets del nen.

Entre els problemes tenim: la guerra, la malaltia, l’alimentació, etc. Respecte dels drets del nen, a l’Àfrica, sobretot a Guinea, tenim escoles, però hi ha una gran mancança d’ensenyaments; llevat a les escoles privades, on es pot tenir una bona educació i un bon ensenyament, però fa falta una gran quantitat de diners i nosaltres, els nostres pares són pobres.

Així, doncs, si veieu que ens sacrifiquem i exposem la vida és perquè patim massa a l’Àfrica i us necessitem per lluitar contra la pobresa i posar fi a la guerra.”

(La Vanguardia, 6 d’agost de 1999)

Un proverbi africà diu: “no jutgis el teu germà assenyalant-lo amb un dit, perquè si un dit l’assenyala a ell, a la teva mateixa mà veuràs que tres dits t’assenyalen a tu, i un dit assenyala el cel posant Déu per testimoni de la teva hipocresia”.

INTRODUCCIÓ

El repte més urgent de la humanitat actual s'anomena Àfrica. Les dificultats de la seva gent per sobreviure i portar una vida digna allà són més grans i complexes que a cap altra regió del planeta. Pràcticament, tots els problemes més greus del planeta són presents a l'Àfrica, i normalment d'una manera reconcentrada: la pobresa, la fam, la guerra, la violència ètnica, la SIDA, la corrupció política, l'analfabetisme, la desertització, els residus industrials i nuclears (del primer món)...

Si les nostres societats riques giren l'esquena a l'Àfrica en aquests moments, és que alguna cosa es podreix en el nostre estimat món occidental. Certament, en els problemes actuals de l'Àfrica, una part de responsabilitat recau en els mateixos africans (sobretot en els seus dirigents). Però una part recau, també, en els europeus.

Últimament, arriben a la nostra terra molts africans, magribins i, més recentment, també un nombre important de subsaharians; aquests últims seran els protagonistes del nostre escrit. La seva arribada aquí i la seva situació ens posen el repte molt més a prop.

Cal superar la desconfiança, les mesures policials, els prejudicis i les solucions fàcils. Per entendre per què desenes de milers de joves abandonen la seva terra no n'hi ha prou amb quatre tòpics.

Buscant comprendre aquest problema tan complex, un grup format per catalans i africans residents a Catalunya hem estat dialogant durant tres anys, en el marc d'un Seminari de *Cristianisme i Justícia*. Hem mirat primer cap a l'Àfrica, perquè ens movia un interès comú per aquest continent. Però, a poc a poc, ens hem adonat que havíem de mirar cap a Europa. L'Àfrica està malalta de pobresa, dependència, corrupció i altres mals, però Europa també està malalta: de misèria humana, de complex de superioritat, d'individualisme, d'estress... Un dels participants del Seminari, Inongo-vi-Makomé, camerunès, parla en el seu últim llibre¹ de la "doble presó": la de l'home negre i la de l'home blanc. Cal conèixer de què estan fets els murs d'ambdues presons per poder enderrocar-los.

Si el veritable problema consisteix a aprendre a construir un món autènticament humà, les ferides són a tots dos llocs, i necessitem tots els recursos i tots els valors, tant els europeus com els africans. També el famós repte de la integració dels estrangers a la nostra societat necessita una doble mirada: cap al col·lectiu que arriba, i cap a la comunitat que els rep.

En el Seminari, a més de la valoració positiva de les riqueses africanes, sorgien les preguntes i preocupacions més típiques del ciutadà de peu. Què passa amb l'Àfrica? Per què hi ha tanta pobresa, tanta guerra i tanta SIDA? És que l'ajuda que s'envia no serveix de res? Per què estan arribant tants africans aquí? No troben cap futur allà? No seran un problema massa gran per a la nostra societat? Però la reflexió amb els africans ens ajudava a afegir-hi unes altres preguntes: Per què Europa ho posa tan difícil als africans per integrar-se aquí? No estarà Occident malalt de "complex de superioritat"? Què podem fer els immigrants africans a Europa a favor de l'Àfrica? Per què Occident ho fa tan malament quan vol ajudar l'Àfrica? Com ajudar que els fills d'immigrants (a la feina parlem dels "espanyols negres") trobin un lloc digne a la nostra societat?

Hem descobert la importància de grups de reflexió com aquest. Tant de bo es multipliquessin i ajudessin molts altres a esquivar la visió simplificada de la realitat que ens ofereixen la televisió i els diaris. Espais des d'on podríem mirar junts cap a l'Àfrica, on podríem escoltar els relats dels africans que deixen la seva família allà per buscar una sortida de futur. Les seves dificultats per viure dignament aquí no són simplement "el seu" problema, sinó que revela "el nostre" problema, la malaltia del nostre Occident massa vell, massa orgullós d'ell mateix, massa còmode, covard i individualista. Un "nostre" que ara els inclou a ells, ja que

¹ "La emigración negro-africana: tragedia y esperanza", Carena, Barcelona, 2000.

vivim junts i compartim les alegries i les penes que ens ofereix el món globalitzat de començament del s. XXI.

En el treball que presentem començarem mirant cap a l'Àfrica: quines arrels, quina història, quina situació actual viu aquest continent del qual han de marxar tants joves a la recerca d'un futur a les nostres terres? En segon lloc, ens mirarem a nosaltres mateixos, o millor dit, ens deixarem mirar pels africans que arriben aquí: quina Espanya, quina Europa es troben els africans en arribar? La seva mirada ens descobreix aspectes del nostre món que la nostra pròpia mirada no veu (o no vol veure). Finalment, esbossarem algunes pistes d'actuació relatives a l'Àfrica i al repte de la integració.

1. L'ÀFRICA: UN CONTINENT ESQUINÇAT ENTRE EL PASSAT I EL PRESENT

La cultura africana és tan rica en valors com l'europea. I com que es tracta de valors diferents dels d'Occident, poden ser complementaris i enriquidors.

En contraposició amb la nostra cultura de tenir, de fer, de "*time is money*", de la producció i del consum, ens trobem amb la tradició africana que valora les persones, les relacions i la vida primer de tot. L'africà és ric en relacions personals, és ric en temps, en capacitat de celebrar la vida que transcorre al seu propi ritme.

En contrast amb el nostre individualisme i la nostra desconfiança cap als estranys, l'europeu que passa un temps a l'Àfrica comprova la veritat de tot el que s'explica sobre l'hospitalitat africana, la seva acollida als estrangers, als visitants, als hostes... Intentem explicar una mica més en quin brou de cultiu apareixen aquests valors, quines maneres de viure els han creat i mantingut.

1. LES ARRELS: CULTURA I RELIGIÓ TRADICIONAL

El clan i la família

A Europa, la unitat familiar típica la formen els pares, els fills i, de vegades, els avis. És el model que denominem "família nuclear". La unitat familiar africana és, en canvi, el clan (o família extensa). El clan reuneix un conjunt ampli de parents que en els nostres termes serien denominats "cosins", "oncles" i "avis". Per a l'africà seran senzillament "pares", "mares" i "germans".

La figura que dona unitat al clan és l'avantpassat comú. El clan no és solament una "unitat utilitària", capaç de mobilitzar les forces de tots els membres en cas de guerra, o quan algunes tasques col·lectives ho requereixin. També és el lloc on el nen africà serà progressivament iniciat en els misteris de la natura, de la seva història, dels esperits... L'educació tradicional, en el si del clan, és severa. El nen ha de mostrar en tot moment un profund respecte i "temor" cap als adults.

D'altra banda, la societat tradicional africana és, com pràcticament totes les societats tradicionals, una societat patriarcal, i moltes vegades "masclista". La dona no "funda" una família quan es casa (com passa aquí), sinó que passa a formar part d'una família existent. El clan, i normalment el clan del seu marit. La parella que només tingui filles es veurà enfrontada al problema que totes elles un dia se n'aniran a viure amb l'home amb qui es casin. La filla no és menys estimada que el fill, però ella, pel fet d'estar destinada un dia a anar-se'n, no pot ser l'hereva natural dels valors del clan.

El nen africà creix en el si d'un conjunt ampli de parents. La seva afectivitat no queda tan concentrada com la del nen occidental: anomena "pare" i "mare" i "germà" els membres d'aquesta gran comunitat familiar que en el context occidental serien per al nen únicament parents llunyans.

Des de petit aprendrà a practicar una forta solidaritat amb tots aquests parents. Un exemple: en arribar l'hora de dinar, la mare crida el seu fill a dinar, però no s'amoïnarà en absolut si veu que ha decidit menjar amb el seu "oncle" o la seva "tia" (també són els seus "pares" i "mares"!).

Molts africans han crescut lluny dels seus pares biològics, i és un fet que s'assumeix amb tota normalitat. Això és important per entendre el comportament dels immigrants africans en el que denominem “reagrupació familiar”: molts nens o joves deixaran l'Àfrica i seran acollits a casa d'un oncle o una tia que viu a Europa, però per a ells aquests parents tindran tanta autoritat com els seus propis progenitors biològics.

La solidaritat amb el germà que passa necessitat és obligada. A l'Àfrica és difícil arribar a ric: quan un africà accedeix a una situació benestant, de seguida es troba amb una multitud de parents que li demanen ajuda. És el cas de molts africans residents a Espanya, que mantenen un nombre important de parents que s'han quedat a l'Àfrica. Allà no hi ha res semblant a la nostra Seguretat Social, i per tant són els fills que han de mantenir els pares quan són grans. Aquí rau una de les raons per les quals el discurs a favor de la reducció de la natalitat troba resistència entre les famílies africanes.

D'altra banda, l'ancià ocupa un lloc preeminent dins de la família, la societat i la religió africanes. És ell qui ha fet la història, la coneix i la sap explicar. Ha viscut els moments difícils del poblat, guerres, l'arribada de l'home blanc... Coneix els llocs on es troba aigua en les èpoques de sequera. Coneix els secrets del món invisible dels esperits, sap quins arbres tenen poders especials...

En el si d'una cultura oral, l'ancià és una veritable biblioteca. Ell és l'encarregat de transmetre els coneixements essencials per a la vida en les seves narracions a la llum de la lluna. Per això allà es diu: “quan un ancià mor, una biblioteca es crema”.

La religió tradicional

Contra les imatges distorsionades del “politeisme” africà, cal recordar que totes les religions tradicionals africanes tenen la creença en un Déu suprem. Un Déu que, d'altra banda, roman bastant allunyat de la vida quotidiana dels homes i les dones. Per això, el paper dels intermediaris entre Déu i els homes és capital: intermediaris que podríem qualificar d'esperits o “ànimes” (d'aquí ve la denominació d’“animisme” que actualment es rebutja).

Una altra característica de les religions tradicionals africanes és que estan vinculades a un espai concret: són religions locals, vinculades a una terra, a una religió, a una ètnia, a una família (per això donaven molta importància a l'harmonia dins del grup i amb la natura). L'Islam i el Cristianisme, en canvi, són religions “universalistes”, que pretenen estendre's per tota la terra. D'altra banda, aquestes dues grans religions es fonamenten en uns escrits sagrats ben establerts, són religions del Llibre. La religió tradicional africana, en canvi, és de transmissió oral: es transmet en les celebracions, en els contes i en els mites narrats oralment.

Però també la màgia i el que anomenem bruixeria formen part de la religió i cultura africanes (la forma més coneguda, potser per la forta implantació al Carib i a l'Amèrica Llatina, és el Vodú). Es tracta d'un món complex i delicat, amb aspectes positius (guaricions, alleujament d'inquietuds, etc.) però que sovint constitueix un llast per al desenvolupament, atès que la bruixeria no es limita a un conjunt de ritus i malediccions, sinó que inclou pràctiques directament i clarament malignes, com l'enverinament.

D'altra banda, es produeixen molts casos en què l'acusació de bruixeria és falsa. Però els efectes per a l'individu acusat són els mateixos: com a mínim, l'expulsió de la comunitat. Tampoc no hauríem d'oblidar que la pràctica i la creença en la màgia i la bruixeria, a part dels fenòmens més recents, són realitats que també les nostres terres europees han conegut abundantment (cremar els heretges i les bruixes, etc.) En el fons de la tradició africana es troba tota una visió del món.

A l'Àfrica no passa res sense una causa. Tot té una causa “humana”, que es pot atribuir a un culpable. La cultura africana no coneix l'atzar. Si un nen és atropellat per un cotxe, la gent preguntarà: per què ha passat això? Les explicacions que faríem servir els occidentals són

insuficients: “per casualitat estava en aquest lloc quan va passar el cotxe...”. Sovint es buscarà quina norma ha incomplert la seva família perquè un membre hagi estat castigat, qui li ha desitjat aquest mal, o més directament qui ha practicat bruixeria maligna en contra d’aquest nen o aquesta família.

Els avantpassats ocupen un lloc central. L’africà, que mor, passa a l’altra vida on es troba amb els seus avantpassats. Juntament amb ells, continuarà mantenint relacions estretes amb els familiars que han quedat a la zona “visible” i sensible de la vida. Més que rendir culte als avantpassats, s’hi conviu, s’hi parla. L’africà, quan torna a casa després d’un viatge, va a saludar els avantpassats.

2. LES PETJADES DEL PASSAT

Hem fet un cop d’ull a les arrels culturals dels pobles africans. Arrels que ens parlen d’una riquesa que, encara avui, podem contemplar. Però l’Àfrica actual també és el resultat de la Història marcada per episodis tan negatius com el tràfic d’esclaus i la colonització. En totes dues realitats històriques se’ns revela el rostre més tètric d’Occident, i el pes que encara avui dificulta l’“enlairament” africà.

És cert que Espanya, fora del cas de Guinea Equatorial, ha tingut una presència gairebé insignificant a l’Àfrica. Sobretot, comparat amb França i Anglaterra. Però no hem d’oblidar, per exemple, que els nostres vaixells van transportar més d’un milió i mig d’esclaus de l’Àfrica a Amèrica. Referent a això, l’escriptor nigerià i premi Nobel de literatura, Wole Soyinka, ens interpel·lava recordant-nos que Espanya havia demanat perdó pels greuges comesos contra els jueus, però no havia dit res sobre el comerç d’esclaus africans.

El tràfic d’esclaus

Entre els segles XVI i XIX, els galions van traslladar milions d’africans (tot i que és difícil establir la xifra exacta, podem calcular entre onze i tretze milions), homes i dones joves, reduïts a l’esclavitud, cap a les seves colònies d’Amèrica del Nord, Amèrica del Sud i del Carib. Es van comprar éssers humans a canvi de rom, pólvora i altres productes destructius o inútils. El mal produït a l’Àfrica no va ser solament psicològic i espiritual, a causa de la humiliació soferta, sinó que va suposar un perjudici econòmic, demogràfic i social decisiu.

Quan alguns s’espanten del creixement demogràfic dels països africans, caldria recordar-los que l’Àfrica està fent ara el creixement que no va poder tenir en el passat. Efectivament, el comerç d’esclaus, la deportació forçosa de milions d’africans va significar una sagnia decisiva en les forces vives de la població africana. Es calcula que l’Àfrica tenia 113 milions d’habitants el 1600. I van passar 250 anys sense superar aquesta xifra (el 1850 es calcula que tenia 102 milions d’habitants). El més important és que, en aquest mateix període de temps, la humanitat estava duplicant àmpliament la seva població global.

Certament, l’esclavitud era coneguda en els regnes africans i, sense la col·laboració activa dels reis de les costes africanes, el comerç no hauria funcionat. Certament, el comerç d’esclaus de llarga distància era practicat pels àrabs (travessant el Sàhara o des de les costes de l’Àfrica oriental) abans que pels europeus. Tanmateix, aquest comerç va assolir en mans dels europeus un volum que no s’havia vist mai. Cal anar a l’Àfrica per adonar-se de fins a quin punt continua viva la commoció material i espiritual que va suposar aquell episodi.

La colonització

Després del tràfic d'esclaus, l'etapa colonial. Tot i que aquesta etapa històrica va durar poc (menys d'un segle), va suposar també un canvi radical en les estructures i les mentalitats dels pobles africans. El dinamisme del comerç i la indústria europeus, la necessitat de mercats i de primeres matèries, la ideologia imperialista i de superioritat racial, la il·lusió o l'excusa de portar la Civilització i l'Evangelí a tot arreu, i la superioritat tecnològica són alguns dels factors que van propiciar la conquesta i dominació de l'Àfrica per part d'Occident. Una dada il·lustrativa del poder que Europa va arribar a tenir: entre 1878 i 1914, el 84% de les terres del planeta estaven, d'una manera o d'una altra, sota el domini d'un país occidental.

Les metròpolis van formar a les colònies elits de població autòctona totalment identificades amb els interessos colonials. Encara que aquestes elits van ser també les que van lluitar per la independència, després d'aquesta, de seguida l'aliança entre les exmetròpolis i les oligarquies africanes es va reprendre, ara sobre bases noves. No ha d'estranyar que actualment els interessos dels governants africans siguin contraris als dels seus mateixos pobles. I no oblidem tampoc que França, Bèlgica i Anglaterra han enviat en diverses ocasions les seves tropes a l'Àfrica a defensar règims dictatorials.

De tota manera, les diferències en l'actuació de les diverses metròpolis europees són importants per entendre el present de l'Àfrica. Així, el model francès va ser més aviat paternalista i proteccionista. Creava una gran dependència, tot i que, d'altra banda, pretenia ser més democràtic, insistint en l'educació de les masses... Els anglesos basaven el seu domini colonial en l'aprofitament econòmic del lliure mercat. El que els interessava era la dependència econòmica de les colònies. Els seus mètodes de control eren més elitistes. Però això va permetre que, en el moment de les independències, existissin unes elits indígenes més preparades que en les excolònies franceses. El model colonial belga va oscil·lar entre la repressió severa i el paternalisme. L'efecte, en qualsevol cas, sempre va ser, entre altres coses, la descomposició de les estructures tradicionals africanes (menor en el cas de les colònies angleses): estructures polítiques, culturals, religioses..., tot el que, en definitiva, constitueix la identitat i l'orgull i la dignitat de cada comunitat.

El Cristianisme a l'Àfrica

Avui en dia, tres grans religions o "constel·lacions religioses" predominen en terra africana: les religions tradicionals, l'Islam i el Cristianisme (catòlic i protestant, aquest últim amb una multitud d'esglésies diverses). De la religió tradicional, ja n'hem parlat abans, però caldrà fer ressaltar que avui en dia perviu més el que apareix en moltes estadístiques: és com l'ànima africana que no s'abandona encara que es practiqui una altra religió, o no se'n practiqui cap. Pel que fa a l'Islam, caldria dir-ne molt més, però no tenim espai. Únicament podríem recordar que la seva presència va molt més enllà del Nord de l'Àfrica: per exemple, és la religió majoritària als països del Sahel (a la frontera sud del Sàhara), que pertanyen ja a l'Àfrica negra).

Tant l'Islam com el Cristianisme són religions "importades". I al llarg de la història, les trobades entre cultures diferents mai no han tingut la forma d'un "fòrum" pacífic de diàleg. Més aviat han estat xocs traumàtics: invasions, colonitzacions, sotmetiments, imposició de la llengua, cultura, lleis, història del vencedor... La "trobada" de la religió tradicional africana amb l'Islam i el Cristianisme no ha estat diferent.

Si ens aturem una mica en aquest últim, començarem per reconèixer que el cristianisme formava part de la cultura dominant dintre d'aquest xoc que hem descrit entre Europa i Àfrica.

Però no tot va ser negatiu. El missioner no va ser sempre, i sense més ni més, un aliat del colonitzador. Molts missioners van ser els primers a clamar contra el tràfic d'esclaus. A la França laica i anticlerical de començament de segle, els missioners francesos no van rebre cap ajut del seu govern. Ben aviat, els missioners i les missioneres van doblar la seva tasca

evangelitzadora amb un treball humanitari impressionant: educació, sanitat..., tot això és ben sabut. A l'Àfrica, les ONG han estat històricament molt vinculades a les esglésies cristianes, treballant en l'abastiment de serveis bàsics, salut i educació.

El més esperançador del cristianisme africà és la seva joventut, el seu vigor i les seves ganes de trobar camins d'expressió propis. Als europeus sempre ens impressiona com el fet religiós a l'Àfrica es tradueix en festa comunitària, en celebracions sobreabundants de color, ritme, festa, alegria..., però plena també de respecte i veneració.

Pel que fa al compromís per la justícia, no podem passar per alt els valors que aporten les esglésies cristianes: La credibilitat que posseeixen, a molts països, en contrast amb un aparell estatal corrupte; la seva condició d'espai de llibertat d'expressió i de denúncia dels abusos contra els drets humans. Ara bé, precisament perquè tenen un potencial enorme a les seves mans, les esglésies africanes haurien de ser un "esperó crític" molt més potent en la seva denúncia de les injustícies...

En positiu podríem citar el cas de la Comissió "Justícia i reconciliació" a Sud-àfrica, presidida per l'arquebisbe anglicà Desmond Tutu, que va ajudar a treure a la llum la terrible història de l'etapa de l'*Apartheid*, però fent possible el penediment i el perdó. I entre els catòlics, podríem evocar el bisbe Munzihirwa, de la república Democràtica del Congo (antic Zaire), que va lluitar valentament per la justícia i els drets humans a la zona tan traumatitzada dels Grans Llacs i va denunciar sense por els abusos comesos, fins a caure assassinat per militars tutsis².

Evidentment, el vigor espiritual africà no queda circumscrit al món cristià. I, precisament, és esperançador el fet que en molts països convisquin en harmonia la religió tradicional africana, l'Islam i el Cristianisme, gràcies a una secular tolerància religiosa.

Esperem que l'esperit religiosament obert dels africans no es deixi contaminar pels aires fanàtics que estan arribant de fora (no solament del món islàmic, sinó també de certes esglésies protestants fonamentalistes): com és el cas, últimament, de Nigèria.

Efectivament, en un context sociocultural tan inestable com l'africà, el factor religiós també pot ser font de conflictes: la proliferació de sectes de tot tipus és un símptoma a discernir (també a Occident).

3. L'ÀFRICA D'AVUI

L'impacte d'aquest passat sobre les arrels i sobre les estructures tradicionals africanes ha estat demolidor. Les societats africanes amb les quals es va trobar l'europeu el s. XIX estaven, en molts aspectes, en inferioritat de condicions, però existia a molts llocs una harmonia social que s'ha perdut.

I la crisi no ha estat solament política o econòmica; el pitjor esquinç és, potser, el que Aliou Diao (senegalès, participant en el nostre Seminari) denomina "colonització mental":

"A l'Àfrica, mentre s'aspira a ser com els europeus i a gaudir de la seva prosperitat i riquesa individual, s'estan abandonant aquells valors fonamentats en la pròpia realitat que permeten superar les condicions de vida: la idea de pertinença a una comunitat, la solidaritat, l'orgull de no voler dependre dels altres. Sense aquest bagatge cultural, moltes persones afronten la seva existència despitats i vulnerables. Tenen seriosos problemes per sobreviure perquè es llancen al que és més fàcil, una mica enlluernats

² Cf. El quadern CiJ n. 95 de Joan Casòliva (participant en el nostre Seminari) i Joan Carrero: "Àfrica dels Grans Llacs".

per la vida que porten els europeus. Aquest fenomen és una mostra més de la política de colonització mental que està desestructurant fortament les societats”³.

Els polítics, entre la inoperància i la dictadura

La major part dels estats africans accedeix a la independència al voltant de 1960. Però en aquests 40 anys d'Àfrica independent hem pogut constatar que molts estats africans són més un nom que una realitat: fronteres artificials, formes de govern calcades d'Occident, governs corruptes que tenen el suport de les antigues metròpolis...

Un dels grans problemes és crear una consciència d'Estat. L'estructura tradicional africana té com a base l'ètnia (o tribu, encara que per a alguns aquest és un terme pejoratiu), que és un conjunt de clans amb una mateixa llengua i unes mateixes tradicions. El problema a l'Àfrica actual és que sobre aquesta organització tradicional, ètnica, ha vingut a superposar-se l'estructura occidental: Estat multiètnic, govern, parlament, ministeris, legislació occidental... I no és gens clar que aquestes noves estructures i institucions hagin estat assimilades per la població, ni tampoc pels dirigents.

Aleshores, el perill de l'exclusió del que no pertany a la pròpia ètnia és ben real. En molts moments, l'actitud cap al que pertany a una altra ètnia és de desconfiança, si no d'hostilitat.

Quan els interessos econòmics o polítics atien el foc de l'odi cap a una altra ètnia, la por i la solidaritat tribal poden acabar provocant una massacre.

Però no tots els problemes polítics són herència o responsabilitat d'Occident. Les elits governants fan servir normalment el poder d'una manera despòtica i dictatorial: qualsevol manifestació pública de crítica al govern és interpretada com una conspiració. El control del poder polític és gairebé impossible. La majoria dels Estats africans no són ni democràcies ni Estats de Dret reals. L'exercici del poder polític ha estat a l'Àfrica sovint despòtic i violent. Però el que indigna l'europeu que arriba a l'Àfrica és adonar-se que sovint els dictadors africans es mantenen en el poder gràcies als nostres governs europeus, que els sustenten econòmicament i militarment. Evidentment, a canvi d'alguna cosa...

D'altra banda, l'Àfrica s'enfronta al problema social d'una urbanització accelerada i caòtica. S'hi està produint en aquests anys l'èxode del camp a la ciutat que Espanya va viure els anys 60. Però el creixement de les ciutats és fonamentalment anàrquic. Els camperols que es desplacen a les ciutats, en realitat, van engruixint els suburbis d'aquestes ciutats, en unes condicions normalment pitjors que les del camp. A les ciutats africanes no hi ha un entramat industrial que “absorbeixi” l'arribada de camperols i els faciliti una feina.

La dona africana

En evocar la dona africana, per tot el que ha viscut allà, la primera i fonamental imatge és la de les mares africanes: d'alguna manera són elles les que sostenen tota la vida. Mares que treballen de sol a sol per tirar endavant la família. Dones que pateixen amb dignitat, en silenci i amb esperança. Tal i com diu el títol d'un llibre de Remei Sipi (equatoguineana, participant en el nostre Seminari), les dones africanes són “incansables creadores d'estratègies per a la vida”⁴.

Entre els signes esperançadors hi ha la proliferació de les associacions de dones per al desenvolupament de les seves comunitats, per defensar els drets humans, per donar-se suport econòmic les unes a les altres... A molts llocs són la plataforma on les dones comencen a

³ Aliou Diao, Pau Lanao i Carme Vinyoles; “Nbita Tamola: història d'un viatge”, GRAMC, Girona 1996, p. 128.

⁴ Remei Sipi: “Las mujeres africanas: incansables creadoras de estrategias para la vida”, Mey, L'Hospitalet (Barcelona), 1998.

prendre la paraula amb valentia, i ho fan amb aquell sentit humà que les caracteritza, a l'Àfrica tant o més que a la resta del món. En aquestes societats s'expressa l'enorme vigor de les dones africanes en la seva defensa de la vida.

No podem deixar d'esmentar el tema de la poligàmia: és una pràctica molt estesa a l'Àfrica i no únicament entre els musulmans africans. Però el judici sobre aquesta realitat no ha de ser precipitat, i encara menys prepotent i menyspreador.

Una bona part de l'economia africana és en mans de les dones. Treballen al camp pràcticament tant com els homes, i porten tota la tasca domèstica. Però caldria distingir clarament entre la dona del camp i la de la ciutat. La dona urbana africana té accés a unes possibilitats culturals, de formació, econòmiques i a una llibertat que li són negades a la dona rural. A moltes ciutats africanes, la dona té un paper importantíssim en la vida econòmica i no solament en la petita economia informal (venda ambulants...), sinó que trobem dones que són grans empresàries i negociants.

D'altra banda, a les universitats africanes ens trobem avui en dia amb una proporció de dones impensable en l'època colonial. I no solament estudiant Magisteri o Infermeria, sinó també a facultats com Enginyeria i Econòmiques.

En resum, en l'actualitat, la dona africana té un protagonisme real enorme, però està marginada de l'espai polític, de l'espai de la representació pública dels Estats...

En un cert sentit, podríem parlar de confrontació entre una economia "des del poder" dominada a l'Àfrica pels homes, i una economia informal dominada per les dones. Caricaturitzant una mica, diríem que les dones porten la "vida diària" de l'Àfrica, i els homes dominen el poder polític, i es dediquen a la "gran economia": petroli, diamants, cacau...

El pes d'un sistema econòmic injust

Ens limitarem a aportar aquí algunes dades il·lustratives de la situació en què es troba l'Àfrica dins del sistema econòmic internacional. Per començar, un fet que normalment se'n escapa. L'Àfrica és un continent ric. Dins dels seus 30,3 milions de quilòmetres quadrats (el 20% de les terres emergides del planeta), l'Àfrica amaga enormes potencialitats naturals. Aquest continent aporta el 46% dels diamants del món, el 32% de l'or, el 20% de l'urani, el 75% del cobalt, l'11% del petroli, el 55% del cacau, el 19% dels cacauets i el 19% del cafè. Té el 20% de l'aigua dolça del món, i milers de quilòmetres de pesca abundant⁵.

Però aquestes enormes potencialitats es veuen greument amenaçades per factors com la desertització. L'avanç continuat del desert està directament relacionat amb el creixement demogràfic: la gent utilitza la fusta dels arbres per escalfar-se i cuinar. A les zones rurals on la població està augmentant, el paisatge es desforesta ràpidament. I la desforestació, com ja sabem, provoca una disminució contínua de les pluges: és el cicle pervers de la desertització.

Però hi ha amenaces que no són naturals, sinó que provenen de la manera com s'estructura l'economia mundial: parlem –naturalment– de la globalització. La primera cosa que constatem a l'Àfrica és que, amb la famosa globalització, uns hi guanyen i uns altres hi perden. I els productors de primeres matèries africans estan clarament entre els perdedors. S'han vist enfrontats a la competència dels països asiàtics, fet pel qual, si volien subsistir dins del mercat, han hagut de produir més i ingressar menys. Els qui s'han salvat de la "competència global" (ironies del destí) són aquesta gran majoria d'africans que viu de l'agricultura de subsistència, sense amb prou feines comercialitzar els seus productes.

Tanmateix, a cada país africà, trobem unes elits que sí que s'estan beneficiant del procés: l'eliminació de barreres financeres (un dels efectes de la globalització) ha servit a l'Àfrica més eficaçment a la fugida de capitals que a l'arribada de fons per al desenvolupament. Així, els diners, que es concentren en mans d'uns pocs, s'escapen de l'Àfrica, a la recerca dels

⁵ Font: "El Estado del mundo 1988", Akal.

refugis segurs dels bancs suïssos. Els comptes bancaris del dictador del Zaire, Mobutu, eren uns dels més rics del planeta.

D'altra banda, els països més rics, els grans guanyadors de la globalització, estan reduint les seves ajudes a l'Àfrica. Aquesta ajuda es troba en el nivell més baix de l'última dècada⁶. El 1997, l'ajuda rebuda va representar 27 dòlars per càpita per a uns 600 milions de persones a l'Àfrica subsahariana⁷... Però aquest col·lectiu en va gastar 225 per càpita per pagar el seu deute exterior!

També s'està posant en evidència que les polítiques d'ajustament del FMI i del Banc Mundial fracassen, i són contraproductives. Un dels objectius importants d'aquestes polítiques era la potenciació de les exportacions per augmentar els ingressos en divises. Però, a causa del continu deteriorament dels preus de les primeres matèries, no hi ha hagut més entrada de divises. En canvi, en destinar-se més terres als conreus d'exportació i menys als conreus de subsistència, el problema alimentari s'ha agreujat. Però el pitjor efecte d'aquestes polítiques és que estan provocant l'augment de la desigualtat dins de les societats africanes, i d'una manera molt greu.

D'aquesta manera, a l'Àfrica subsahariana, com a mitjana, els governs gasten 11,5 dòlars anuals per càpita en sanitat, 25,35 en educació, i 225 en servei del deute⁸. Entre 1980 i 1996 l'Àfrica subsahariana ha pagat l'equivalent al doble del seu deute extern però, a causa dels interessos, en l'actualitat es troba tres vegades més endeutada que el 1980. El 1997, l'Àfrica subsahariana va pagar, en concepte de servei del deute, 12.700 milions de dòlars (5.100 milions destinats al pagament dels interessos, la resta a la devolució del deute), és a dir, el 80% de les ajudes rebudes aquest mateix any dels països rics en concepte de cooperació⁹!

Finalment, una dada que resumeix tot l'anterior: el 66% de les exportacions de l'Àfrica subsahariana van dirigides a la Unió Europea, però per a les economies europees aquestes no representen més que el 0,66% de les seves importacions.

En definitiva, podem constatar que l'Àfrica no ha pogut deixar d'entrar en el mercat globalitzat. I ara no pot fer marxa enrere. La cultura africana, l'economia i els sistemes d'organització africans hauran d'afrontar la convivència amb l'immens poder (econòmic, polític i també poder de seducció) d'un món globalitzat que té un rostre occidental.

Però aleshores hem d'acceptar també que els joves africans somiïn amb el benestar i la riquesa d'Occident. Hem d'acceptar que ells, com tothom, estiguin disposats a arriscar les seves vides buscant un lloc més habitable i feliç. Resulta absurdament injust que el nostre sistema polvoritzi les fronteres a l'hora d'oferir els seus productes de consum fins a l'últim racó de la terra, però que després aixequi caríssimes muralles que impedeixin l'arribada dels estrangers. Si vénen és perquè els nostres espots publicitaris els parlen d'una opulència i d'una

⁶ "MISSATGE D'ALARMA DE L'ONU: els països més rics retallen la seva ajuda al Tercer Món (...). O els països rics deixen de retallar les seves aportacions en ajuda humanitària o 12 milions de persones poden morir els propers mesos a l'Àfrica, víctimes dels conflictes bèl·lics i dels desastres naturals. Dels 796 milions de dòlars d'ajuda compromesos amb aquest continent per aquest any, només n'han estat lliurats 352. Des de 1992, els 21 països desenvolupats que més diners aporten al Tercer Món han retallat les seves aportacions en un 24%: de 63.000 milions s'ha passat a 48.000. Com a contrast, els mercats financers dels EUA i Europa han crescut en un 70% en tres anys". Diari *El País*. 14 d'agost de 1999.

⁷ Font: Nota de premsa del Comitè d'Ajuda al Desenvolupament -CAD- de l'OCDE, 18/6/98.

⁸ Font: Pérez Plano, J.: "África, retos y esperanzas", Intermón, col·lecció *Documentos*. Del mateix document n'extraïem aquestes línies sobre el cas d'Etiòpia: "El pagament del servei del deute exterior equival a quatre vegades la despesa pública en sanitat. Mentrestant, més del 60% de la població rural no té accés als serveis sanitaris, fet pel qual es moren anualment 100.000 nens per una malaltia com la diarrea, i només el 16% de les dones són ateses durant l'embaràs. La reducció del deute podria finançar inversions socials més grans, amb la qual cosa, segons l'UNICEF, es podria salvar la vida de més d'un milió de nens i nenes. Però la reducció del deute d'Etiòpia ni tan sols s'està estudiant encara, fet pel qual s'estan perdent milers de vides". (P. 102).

⁹ Font: "La realidad de la ayuda (1988): una evaluación independiente de la ayuda al desarrollo española e internacional" Intermón, col·lecció *Documentos*.

felicitat que ells, lògicament, volen assaborir també. Si la globalització ha de ser un bé per a tots, no podem tancar les nostres portes a l'Àfrica.

2. REDESCOBRIR EUROPA

Anem ara a analitzar la situació dels africans que han arribat i arriben a Espanya. Ells porten a les seves maletes, a la seva memòria i a la seva pell tot el que estem dient: la cultura africana, l'actualitat ardent dels seus països, els somnis d'un lloc millor... Ja en la nostra mirada a l'Àfrica descobríem aspectes de la nostra història i del nostre present que sovint passen desapercebuts. Ara pretenem centrar-nos encara més en les "rebotigues" ocultes darrere la brillantor dels nostres aparadors.

1. ELS QUI NO ENTREN PER LA PORTA GRAN

En el cas d'Espanya, l'arribada d'immigrants extracomunitaris a Espanya és bastant recent, comparada amb països com França, Alemanya, Anglaterra... El 1985 s'aprova la Llei de Drets i Llibertats dels Estrangers (denominada "Llei d'Estrangeria"), una llei fonamentalment restrictiva i policial, que no explicita cap preocupació per la integració del immigrants.

Tanmateix, hi ha un problema real al qual aquest tipus de llei no dona resposta: l'economia espanyola necessita la mà d'obra estrangera per continuar funcionant. Per això, la Patronal ha demanat moltes vegades al govern que deixi pas a més treballadors estrangers. Però, entre els empresaris, també hi ha els qui prefereixen disposar d'un "exèrcit de reserva" de joves sense protecció, disposats a treballar per poc, i que no es puguin queixar. I la falta de papers condemna el treballador estranger a l'"economia submergida", un eufemisme que per al treballador sense papers significa purament i simplement l'explotació: un salari miserable, de deu a dotze hores de treball al dia, sense condicions de seguretat i amb acomiadament lliure.

Per això les legislacions restrictives, que cerquen el control de la immigració per vies policials i per mitjà de traves burocràtiques, el que solen aconseguir no és la disminució del nombre d'immigrants, sinó l'empitjorament de les seves condicions de vida, obligant-los a viure en la clandestinitat.

D'altra banda, probablement molts espanyols desconeguin que, abans d'arribar al peu dels filats que protegeixen Ceuta i Melilla, els immigrants subsaharians han hagut de fer un viatge llarg, car i perillós. Molts perden la vida travessant el Sàhara. D'altres, que intenten colar-se en un vaixell amb destinació a Europa, són tirats per la borda en ser descoberts. O bé paguen xifres increïbles per un passatge en un velar des de Cap Verd fins a les Canàries. Els que poden estalviar aquests diners són professors, comerciants, agricultors que han anat estalviant durant anys, demanant préstecs... Que no es preocupin els qui parlen de l'allau d'africans: els miserables es moren allà o es queden en un país africà veí.

No és fàcil resumir el conjunt de situacions frustrants que haurà de travessar l'africà arribat a Espanya, amb papers o sense. En primer lloc, la gran decepció: la realitat no era com li havien explicat. El luxe i les riqueses exuberants dels anuncis no estan a la disposició de tothom. El que li espera d'entrada és la clandestinitat, dormir a qualsevol lloc, treballs durs i mal pagats... I també els misteris de la "lògica administrativa" espanyola: sense permís de residència no li poden fer un contracte, però sense contracte no pot aconseguir el permís de residència!

Es viu la por de no poder renovar els papers, de veure com tot el seu projecte i els seus estalvis se'n poden anar en orris, de fugir de la policia tot i que no han comès cap crim... S'experimenta la ràbia davant l'abús d'aquesta situació per part de certs empresaris.

És cert que tenen moltes "armes" a favor seu: la seva joventut, el seu vigor i tot el que han invertit humanament i econòmicament en el viatge. No desistiran fàcilment davant les dificultats. També és cert que en els seus països d'origen la situació política i econòmica és desesperant, i així les dificultats d'aquí es fan més suportables. Però aquestes són ben reals. S'enfronten, per exemple, al problema de l'habitatge. Els prejudicis racials també funcionen en aquest àmbit. Molts propietaris prefereixen no signar cap contracte de lloguer amb immigrants, encara que puguin pagar-lo: no se'n fien (o al revés, s'aprofiten de la posició dèbil de l'immigrant). Això suposa un greu problema per a l'immigrant, que necessita el contracte de lloguer per demostrar la seva situació legal. A més, els preus dels lloguers sovint són desorbitants. Així, molts africans es veuen obligats a viure a zones de barraquisme, amuntegats a casa de l'únic familiar que ha aconseguit un pis, o a les places i els jardins de les nostres metròpolis.

2. EXISTEIXEN ESPANYOLS NEGRES?

L'africà, a Espanya, sent una mirada permanentment sobre d'ell que li recorda que "és diferent". I de vegades aquesta mirada es converteix en explícitament agressiva o despectiva. Malgrat tot, l'immigrant té una identitat, sap qui és ell dins de la societat que ha deixat. Això constitueix per ell allò que Inongo denomina un "mur de contenció". Però els fills de l'immigrant, nascuts normalment aquí, no tenen aquest mur. Ja no són d'allà, però si tampoc no se'ls permet ser plenament d'aquí, pot ser que passin coses curioses, com per exemple que s'identifiquin amb els joves "rappers" dels suburbis del Harlem novaiorquès. En contraposició amb la imatge del nen africà amb el ventre inflat per la malnutrició, la del jove novaiorquès és, si més no, una imatge "forta", amb aspectes atractius: audàcia, capacitat de realitzar coses difícils, confiança en si mateix...

El repte a les aules

L'africà que arriba a Europa té al cap i al cor la idea de tornar a l'Àfrica. En marxa obligat per les circumstàncies. Normalment, la gent no emigra pel gust d'emigrar. I, perquè pensa en el retorn, intenta educar els seus fills en la cultura d'allà. Però els fills neixen aquí. A més, resulta gairebé impossible transmetre la cultura i els valors africans sense l'escalf humà del clan, sense els avantpassats a prop, sense el bosc, sense els rius i les muntanyes carregades d'història i de presències místiques.

Els pares, en aquesta situació d'inferioritat, han de lluitar contra les pautes educatives i culturals que els nens reben de l'entorn. Un exemple: a l'Àfrica el respecte pels grans és sagrat. Normalment, el nen o el jove no miren als ulls les persones grans. Però a les nostres escoles, la relació de l'adult amb els nens intenta ser de companyonia, de tu a tu. I això, encara que sembli insignificant, es converteix en un torpede sota la línia de flotació dels valors africans. El nen africà es pot trobar aleshores faltat de referències clares en la seva relació amb els adults. Es pot tornar contestatari o, al revés, tancar-se en si mateix: en tots dos casos la bona marxa dels estudis se'n pot ressentir.

El nen de pares africans comença de seguida a ser conscient de la seva diferència. El color de la pell és un tret molt visible. Sempre hi ha qui li fa sentir que ell no és pròpiament "d'aquí". Però, d'on és? L'Àfrica li queda molt lluny.

Ara bé, l'escola també és, en molts casos, un àmbit molt positiu per al nen de pares africans: un lloc d'integració, de contacte tranquil amb la nostra cultura, d'aprenentatge en condicions d'igualtat..., un lloc també de contacte intercultural. Ara bé, la càrrega que pesa sobre els educadors és enorme: aquests necessiten recursos, diners, personal, temps per poder fer la funció que la societat els demana. Si no és així, ens trobarem que les aules més difícils, on estan els nens que requereixen una atenció més gran, seran ateses pels mestres més joves i inexperts, desbordats per les dificultats i sense recursos: ¿no és una tremenda ironia que, en aquestes condicions, se'ls demani que practiquin una educació veritablement intercultural?

Ells sí que volen integrar-se!

Ens podríem preguntar què hi ha darrere de frases com aquestes dirigides als estrangers: “és que no volen integrar-se”. Respecte dels immigrants que ho han arriscat gairebé tot per construir les seves vides aquí, la frase no té gaire sentit. I tampoc si l'apliquem als seus fills, que han crescut veient de prop els esforços i els anhels dels seus pares per fer-se un lloc aquí. A més, caldria tenir en compte la força d'atracció de la cultura occidental (una dada que ens acostuma a passar desapercebuda): com són d'enlluernadores les bel·leses i riqueses del nostre món consumista: els videoclip occidentals van enderrocar el mur de Berlín, i estan enderrocant el “mur” de l'estret de Gibraltar.

Però la integració és una trobada, una trobada feliç entre dos que es volen, que cada un aprecia alguna cosa que té l'altre, que intercanvien alguna cosa. I els fills dels africans sovint noten el rebuig subtil (o explícit) per part d'aquells amb qui voldrien integrar-se.

Si, a més, aquest rebuig es basa en una característica visible com el color de la pell, tan inherent a la persona i difícil de canviar, llavors el complex i fins el ressentiment poden ser forts. I els seus semblants, els del mateix color de pell, cultura, llengua, etc., tot i que també estan marginats com a grup, resulten mil vegades més desitjables que el grup “normal”. Perquè aquest grup, que és el ben considerat, el socialment millor situat, ha manifestat en algun moment (existeixen mil maneres molt subtils de fer-ho) algun tipus de rebuig cap al qui és diferent.

Cal tenir molt en compte aquest món de les percepcions i valoracions que tant influeix en la convivència. Certament, l'economia és “el primer”: l'immigrant ve aquí buscant treball, buscant diners per poder estalviar, enviar-los a la família que s'ha quedat a l'Àfrica, o per poder tornar ell mateix i construir alguna cosa sòlida. Però les persones vivim de quelcom més que de diners. La dignitat pròpia és la base mínima sobre la qual construïm totes les altres coses. Quan les actituds, els comportaments, els gestos al teu voltant semblen que posen en dubte aquesta dignitat, quan sembla que ets objecte de sospita o que tens alguna culpa només pel color de la pell, això és molt difícil de suportar. Tot i tenir un treball ben pagat.

Per a un nen negre nascut a Catalunya de pares immigrants la identificació amb l'Àfrica li resulta molt costosa. Però no tot en la imatge del negre és negatiu: també hi ha els jugadors de la NBA, les grans estrelles de futbol, els atletes dels EUA..., com a col·lectiu, el dels “taggers” (que pinten grafitis) del Harlem novaiorquè, amb la seva música, la seva moda...

Cercant models de referència

Tot nen, tot adolescent s'enfronta a una tasca difícil i crucial per a la seva vida: la recerca de la seva identitat: qui sóc jo? Com em veuen els altres? Amb qui m'identifico? De sobte, se li obre tot un món habitat per grups diferents davant dels quals ha de prendre partit: l'equip de futbol, la música, el rol dins de la família, de la classe, dins del grup d'amics, les seves capacitats esportives, el seu lideratge, el seu físic i les seves relacions afectives, la seva

vocació professional..., sabem el que es pateix en aquest camí fins a trobar el nostre “lloc en el món”. Ara bé, per al nen i l’adolescent de pell fosca aquesta tasca tindrà uns obstacles afegits.

Els models de referència són d’una importància vital: un jugador de futbol, una estrella de cinema, un professor, un monitor... També els adolescents negres espanyols necessiten models d’identificació. I difícilment els tindran si el lloc reservat per a la cultura africana a la nostra societat és l’espai gestionat pels ministeris de Benestar Social. Val la pena recordar (perquè la gent no ho sap) que a Europa i a Espanya viuen molts intel·lectuals africans i d’una gran vàlua. Amb vista a la integració dels fills d’immigrants aquesta pot ser una direcció molt fecunda: obrir un espai públic (no solament el de l’esport) per a africans adults que tenen molt a aportar a la societat, escriptors, dramaturgs, advocats, metges...

Inongo ens explicava una anècdota molt il·lustrativa: en una escola on hi ha, entre d’altres, un bon grup de fills d’africans, la mestra va llegir un conte africà. Quan la mestra va explicar als alumnes que el conte l’havia escrit un africà (resident a Catalunya), els alumnes fills d’africans no s’ho creien. No creien que un africà pogués formar part del conjunt de persones que escriuen llibres!

Molts joves negres espanyols rebutgen una Àfrica que no entenen, que no surt de la seva crisi eterna. Però, ahora, Europa els rebutja a ells. Busquen el seu lloc en aquesta Europa on, teòricament, els toca un lloc “per dret propi”. Però hi ha coses, hi ha gent aquí que sembla que els negui aquest dret. Com si se’ls enviés el missatge següent: “si voleu viure aquí, heu d’acceptar sempre un segon lloc, acosteu-vos al plat després dels d’aquí”. Aquesta injustícia és tan flagrant que pot arribar a amargar-li l’existència. És una cosa que l’immigrant suporta, però per al qui neix aquí i és d’aquí, per molt negra que sigui la seva pell, resulta especialment humiliant i insuportable.

La qüestió no és si els africans s’integraran o no en la nostra societat: segur que s’hi integraran, però on? El risc d’una “integració en la marginació” o d’una “integració de gueto” és ben real. Per exemple, quan un jove negre o magribí es troba vivint en un carrer on el primer que ha d’aprendre són les “lleis de supervivència”.

Però no tot són calamitats o fracassos: hi ha molts fills d’immigrants que han trobat el seu lloc aquí i estan realitzant les seves vides plenament. Com també és cert que moltes persones i institucions espanyoles han pres i estan prenent iniciatives creatives i valentes. La crítica i l’advertiment tenen sentit precisament perquè no hi ha res d’inevitable. El que fa creïble una denúncia com la d’aquestes pàgines és que molts immigrants, fills d’immigrants i també molts autòctons han començat a gaudir del contacte entre cultures, han cregut en la possibilitat de construir junts alguna cosa millor del que tenim.

3. EL PROBLEMA TAMBÉ ÉS NOSTRE

Un nou boc expiatori?

Incidents com els d’El Ejido (i tants d’altres menys espectaculars), fan pensar. Plantegen la necessitat de pensar amb calma, què passa en la nostra pròpia societat en relació amb el fenomen de la immigració? El factor econòmic no és l’únic, ni potser el més important. El Ejido va passar de la misèria a ser un dels municipis més rics d’Europa, i el treball dels immigrants n’ha estat un factor decisiu. Tanmateix, el que va passar allà va ser terrible: gairebé tot el poble fora de si, a la cacera del magribí. Evidentment, no es tracta de satanitzar els habitants d’El Ejido (o els d’altres pobles amb successos semblants), com si estiguessin fets d’una pasta diferent. Es tracta de constatar que en el nostre país passen incidents així i de comprendre’n el perquè.

Potser convingui acceptar que totes les cultures tenen una dimensió espontàniament racista i xenòfoba. Acollir l'estranger, entendre el qui és diferent..., tot això no és fàcil. Convé recordar-ho. El moralisme, sigui de dretes o d'esquerres, acostuma a resultar estèril. Culpabilitzar no serveix de res.

I si es tracta de comprendre, un concepte ens pot ajudar: el “boc expiatori”, un mecanisme col·lectiu que els historiadors coneixen a la perfecció. Consisteix a descarregar sobre una persona o un col·lectiu tota la culpa dels mals que oprimeixen una comunitat. S'ha repetit el cas en infinitat de llocs i d'èpoques. Quan un grup humà s'enfronta a catàstrofes que no sap com explicar: pestes, sequeres, terratrèmols, guerres, etc.

La història ens ensenya que les minories amb una característica distintiva són les que més probabilitats tenen de ser utilitzades com a boc expiatori. És el cas dels jueus: per la seva religió, per la seva solidaritat interna, pels seus comportaments diferents, perquè, a més, acostumen a tenir èxit en les seves empreses, han servit tantíssimes vegades, en circumstàncies ben diverses, de “cap de turc” (una altra expressió sinònima).

Sembla un comportament irracional, gens científic, però és tan útil per a la societat! Permet que la gent es descarregui de tota responsabilitat i tranquil·litzi la pròpia consciència. I permet canalitzar contra un culpable tota l'agressivitat acumulada pel dolor.

També serveix per donar una explicació al que és incompreensible. Així el discurs xenòfob, tan simple i meridià en aparença, sedueix tots els qui no poden o no volen enfrontar-se a la complexitat dels problemes socials. Podríem denominar-lo la “temptació del pensament fàcil”. I parlem de temptació perquè la frontera entre el “no puc” i el “no vull” és molt fràgil.

El racisme com a símptoma d'una malaltia

Certament, molt poca gent es declara explícitament racista. Però és preocupant la falta de reacció col·lectiva davant les agressions i discriminacions racials. Perquè, en el fons, hi ha col·lectius com el dels immigrants magribins als quals la gent ja ha etiquetat definitivament: per desconfiança innata, per por, per comoditat...

És veritat que hi ha magribins, africans, bosnians, romanesos, sud-americans que roben i atraquen, però, quants n'hi ha d'altres que suen deu hores al dia perquè tinguem tomàquets frescos a bon preu a la nostra nevera o roses per regalar! A més, davant d'un magribí que comet un delictes, de seguida apareix l'argument “global”: “és que aquests magribins...”. Però no passa igual quan el qui comet el delictes és de la nostra pròpia ètnia. Aleshores l'argument és un altre: s'addueixen les causes socials, econòmiques, psicològiques... El criminal ha de ser neutralitzat, la societat té dret a protegir-se dels qui trepitgen la llibertat dels altres, però convé no deixar-se portar per aquella temptació del pensament fàcil. El judici simplista ens allunya de les persones i també ens allunya de la possibilitat d'entendre el problema. Necessitem urgentment que s'estengui socialment aquesta actitud sana del “posar-se a la pell de l'altre”.

El problema no es resolt únicament augmentant el nivell educatiu dels ciutadans. Hi ha coses que no depenen tant del nivell dels estudis com del conreu de certes actituds vitals: la predisposició a la comprensió, l'“empatia”, una certa “com-passió” amb qui pateix, no espantar-se ni rebutjar el qui és diferent... Com diu Inongo-vi-Makomé:

“Si el racisme és, com diuen, odi, hostilitat, menyspreu i repugnància cap al proïsme, també ho és cap un mateix. Per això, el rebuig als africans pot ser que no es degui al seu color ni al que fan o han fet, sinó més aviat a la frustració del poderós que necessita desfogar-se. (L'africà) és el dèbil en aquest moment i en aquest lloc”¹⁰.

¹⁰ “España y los negros africanos”, La Llar del Llibre, Barcelona 1990, p. 159.

L'augment recent de grups violents, amb ideologia racista i xenòfoba es deu a una misèria no tant econòmica sinó cultural i humana. És el que trobem en alguns adolescents dels nostres instituts. Sense molts al·licients per sortir de l'avorriment, sense grans valors pels quals valgui la pena fer front a les dificultats de la vida, es troben de sobte amb un discurs simple i atractiu: arguments convincents, una estètica ben definida, un grup fort, uns enemics clarament definits... És el cas també dels grups de *hooligans* (seguidors radicals d'un equip de futbol): el seu comportament quan estan en plena activitat té tots els elements d'una horda guerrera, i això pot resultar tremendament atractiu.

Però el racisme és normalment molt més subtil, menys espectacular i explícit. Potser l'arrel oculta del racisme sigui aquesta secreta necessitat de sentir-se fort, d'experimentar-se superior a d'altres, de trobar raons per a l'orgull i la prepotència.

El cert és que el nostre món és meravellós per als forts, per als triomfadors, però expulsa o destrossa els dèbils, L'Occident consumista i globalitzat que s'està construint té la "beautiful people" a dalt d'un altar, però amaga amb vergonya o commiseració les seves víctimes: els més fràgils, els qui surten "disparats" fora dels meravellosos cavallets. Uns cavallets que van massa ràpids i en els quals no es pot tornar a pujar.

Recordo haver assistit a Barcelona al judici per robatori contra un magribí que amb prou feines parlava castellà. Es notava perfectament que l'advocat (d'ofici, per descomptat) era, en el judici, la primera vegada que dialogava amb el seu defensat. L'acusat balbucejava paraules en castellà i, manifestament, hi havia paraules del seu advocat i dels jutges que no entenia. El més indignant del cas és que no semblava que interessés a ningú aquest detall.

És en aquest context ben precís on hem de parlar d'integració dels immigrants subsaharians. Quan milers de joves en la plenitud de la seva vida vénen buscant un lloc entre nosaltres, no solament "aprofitant-se" de la riquesa que hi ha aquí, sinó contribuint a crear-la. Quan expressen com n'és de dura la societat europea, com n'és d'inhumana en molts aspectes, estan revelant aspectes ben reals, encara que no ens agradin. Perquè ells ens mostren el rerefons dels bells aparadors, la brutícia darrere de les grans superfícies, la realitat dels calabossos darrere de les polítiques de seguretat ciutadana.

3. ALGUNES PISTES D'ACTUACIÓ

L'Europa colonial tenia moltes raons per preocupar-se del que passava a les seves colònies. Però l'Àfrica avui està massa exhausta, la violència i l'explotació l'han deixada tan abatuda que gairebé no interessa ni per ser explotada. Segons deia un conegut economista, si aquesta nit tota l'Àfrica s'enfonsés sota les aigües, demà les borses de Wall Street i Tòquio no registrarien cap moviment, ni positiu ni negatiu. La participació de l'Àfrica en el comerç mundial és d'un 1,5%¹¹!

És clar que cal continuar encoratjant els nostres governs a ser solidaris amb el continent més pobre i abatut de la terra. L'Àfrica necessita la solidaritat dels nostres països rics, solidaritat tant puntual (en casos de tragèdies naturals, guerres, epidèmies, fams...) com estructural. Però també fa falta, alhora, una reflexió seriosa sobre els models i les teories utilitzades per canalitzar l'ajuda internacional.

1. L'ÀFRICA NECESSITA DINERS... O ALGUNA COSA MÉS QUE AIXÒ?

L'Àfrica ha rebut en les últimes dècades muntanyes de diners en concepte d'ajuda humanitària. Tanmateix, els fruits i els resultats d'aquesta ajuda no corresponen, ni de bon tros, a les expectatives. Per uns, això de l'Àfrica és simplement qüestió de temps. Diran que, en certa manera, l'Àfrica està com Europa a l'Edat Mitjana i, per tant, cal esperar que arribi a la Modernitat. En aquesta mateixa línia, els economistes de l'ortodòxia neoliberal ens diran que, un cop l'Àfrica faci el seu “enlairament” capitalista, només li faltarà adquirir la “velocitat de creuer” que els porti cap on nosaltres estem (que sempre és el paradigma ideal).

D'altres opinen exactament el contrari. No és que hi hagi una única via de tren i diferents màquines situades a punts diferents. El que hi ha és una única màquina. El primer que aconsegueix el control dels comandaments, obliga els altres a ser els seus servidors. Mentre que l'Àfrica s'esforça per entrar en el sistema que domina Occident, està condemnada a ser la serventa d'Occident. Els més radicals arriben a proposar el trencament amb un sistema desigual i injust, que quan diu que destina milions en ajuda humanitària està, de fet, xuclant la sang a les exsangües economies africanes: és la denominada “teoria de la desconexió”.

Per uns, Occident busca mantenir l'Àfrica en la dependència, pels altres, és l'Àfrica la que no es preocupa per desenvolupar-se, i prefereix jugar a fer de pidolaire arrogant que exigeix l'ajut invocant eternament els greuges històrics rebuts.

Cito textualment dues intervencions del Seminari sobre la cooperació, com a mostra de les perplexitats en què ens trobem:

– *Inongo*: “Occident ens pot ajudar en alguna cosa? Personalment ho dubto perquè, d'alguna manera, viu de la nostra misèria. En el terreny de la salut, sabem que el bacteri sovint acaba acostumant-se a l'antibiòtic i, aleshores, aquest ja no produeix cap efecte. Amb l'Àfrica passa quelcom de semblant. Els cooperants actuals em recorden els primers missioners. La cooperació actual certament alleuja el sofriment del poble, però això resulta un bàlsam i llavors la gent no reacciona davant les causes dels seus mals”.

¹¹ Font: Antonio Santamaría “Las transformaciones de la economía”, a “El África que viene”, Intermón, Barcelona 1999, p. 145.

– *Marià Guim*: “El treball fonamental de les ONG del Nord s’ha de fer al mateix Nord: treballant en la conscienciació de la societat civil, pressionant (com a *lobby*) els partits i els governs perquè hi hagi un intercanvi just. Això també ho han de fer al Sud les mateixes ONG d’allà, encara que sigui més difícil. Vull ser optimista, i pensar que es poden generar canvis al Nord, i això ajudarà que hi hagi canvis al Sud”.

Probablement, tots tenen la seva part de raó. La pregunta que sorgeix, atesa la complexitat i la gravetat dels problemes, atesa la mútua implicació de tots els factors, és la següent: per on hem de començar? Cal canviar primer les mentalitats? Cal canviar els models de cooperació? Cal començar per resoldre la corrupció i la paràlisi política? Què serà més prioritari, l’educació o la salut? El medi ambient o el desenvolupament de la indústria? La potenciació de la classe mitjana o la presència de l’Àfrica als centres de decisió internacional?

En tot cas, una de les lliçons que es pot treure del passat recent és que tota ajuda pensada i gestionada segons els criteris del Nord està condemnada al fracàs. L’Àfrica necessita temps i espai per trobar-se amb ella mateixa. Mentrestant, més que la quantitat de l’ajuda, és urgent trobar una ajuda de qualitat, que promogui la presa d’iniciativa dels mateixos africans. Una ajuda que els respecti en la seva manera de ser i de pensar. Una ajuda que els torni la dignitat, la confiança en ells mateixos.

També hi ha signes d’esperança: la reacció dels ciutadans a favor de la condonació del deute extern ha estat un pas important. Ara bé, el problema de fons no és el perdó del deute, sinó que el sistema econòmic internacional és injust.

Passa el mateix amb les estades de cooperació a l’Àfrica fetes per joves d’aquí. Són experiències profundament positives. Ara bé, el que realment resultaria transformador seria que la nostra societat tingués el temps i la valentia d’escoltar el que aquests joves diuen quan tornen d’allà. Això ajudaria a no quedar-se solament amb l’admiració cap al cooperant, sinó a meditar la qüestió següent: per què hi ha pobles que han de viure en la misèria, eternament dependents de les engrunes que sobren de la taula dels rics?

D’altra banda, més enllà del problema de la quantitat i la qualitat de l’ajuda internacional, hi ha mesures potser més senzilles i més eficaces per contribuir al desenvolupament de l’Àfrica. Espanya podria pressionar la Unió Europea perquè rebaixés les barreres proteccionistes (aranzels i llicències d’importació) que tenim. Barreres que, a la pràctica, impedeixen que molts productes agrícoles del Tercer Món puguin arribar als nostres mercats. Certament, cal ajudar el nostre propi sector agrícola, però hi ha mesures que trauren de la misèria regions senceres de l’Àfrica. És un exemple de com, no per la via de l’almoïna sinó de la justícia, es podria ajudar a un veritable desenvolupament econòmic del Sud, sobre bases sòlides. Per això, una de les mesures urgents proposades per les Nacions Unides és l’obertura dels mercats mundials, especialment per a les exportacions agrícoles de l’Àfrica. I això és el que no s’aconsegueix amb els AMI i els criteris de l’OMC.

Donar suport a les organitzacions d’immigrants

En primer lloc, convindria posar fi a la psicosi de la “invasió”, que fins i tot el govern sembla encoratjar. És cert que estan arribant molts immigrants a les nostres costes. Els diaris i la televisió ens ho recorden. Però els estrangers (poc més d’un milió) representen en l’actualitat un 2,65% de la població espanyola. A més, cal tenir en compte que, d’aquest milió d’estrangers, un bon percentatge prové dels països rics¹². És a dir, que el nombre d’immigrants magribins i africans a Espanya no és un problema en si mateix.

¹² Segons les dades de la Direcció General de Polícia, el 21/12/99 hi havia a Espanya 801.329 estrangers. Això representaria al voltant d’un 2% de la població espanyola. Caldria afegir-hi les xifres recents de les sol·licituds de regularització fins al 30 de juliol: van ser 245.648. La suma de les dues xifres dona 1.047.013.

En segon lloc, si bé cal algun tipus de control de la immigració, això no significa criminalitzar el qui cerca treballar a casa nostra. És cert que una arribada massiva d'immigrants no és desitjable, ni per als països d'origen ni per als de destinació. Però una política basada en el control policial no és eficaç a llarg termini, a més de no ser ètica. El problema és molt més complex i com a tal ha de ser tractat¹³.

Respecte de les organitzacions d'immigrants, és evident que aquestes coneixen més bé que ningú els problemes concrets als quals s'enfronta un immigrant. Poden ajudar altres immigrants d'una manera molt més eficaç. Un exemple: la guia elaborada per les mateixes dones subsaharianes a fi que les seves companyes puguin “mourer-se” sense grans traumes per la nostra societat i les nostres institucions (escoles, hospitals, etc.).

Encara més, alguns immigrants africans a Europa s'estan constituint en veritables promotors del desenvolupament de les seves comunitats d'origen. Una ONG de Marsella canalitza les ajudes econòmiques dels immigrants cap als seus països d'origen. Els immigrants procedents d'una mateixa regió del Marroc han dut a terme un extens projecte d'electrificació rural. Hi han participat financerament els immigrants, la mateixa ONG i subvencions procedents de la cooperació internacional. A Girona s'està intentant aplicar aquesta mateixa idea. I quants malentesos, dificultats de comunicació i picaresca es poden estalviar, pel fet de ser una ajuda entre germans que es coneixen i saben quines són les seves prioritats reals!

2. EL TREBALL A FAVOR DE LA INTEGRACIÓ

La nostra societat, com la immensa majoria, és fruit de la fusió de moltes cultures diferents. A més, a Espanya s'han produït moviments migratoris molt importants d'una regió a una altra. Tanmateix, és cert que no tenim l'experiència que tenen altres països europeus en qüestió d'acolliment d'immigrants de països del Sud. Fa temps que ens visiten estrangers rics com a turistes, però l'arribada d'un nombre important d'immigrants a la recerca de feina és relativament recent. Els nostres veïns europeus, França, Alemanya, Anglaterra tenen un percentatge de població immigrant molt més important que nosaltres, i des de fa molt més temps.

Però encara se sent a dir que els espanyols no són racistes, que per això no tenim partits d'extrema dreta. Aquest tipus de discurs és completament il·lusori. Si no es treballa a favor de la integració, els problemes seran els mateixos que a la resta d'Europa.

Però, d'altra banda, al nostre país es pot aprofitar l'experiència dels nostres veïns: aprendre dels seus encerts i errors. Estem a temps de posar en marxa estratègies polítiques que permetin la plena integració dels immigrants, que els donin la paraula i la possibilitat de contribuir al desenvolupament i a la configuració futura de la nostra societat. I, per descomptat, accions com aquella de drogar i emmanillar els immigrants sense papers i posar-los en un avió per expulsar-los del país, per molt que després es digui “teníem un problema i l'hem resolt”, van en la direcció totalment contrària.

Construir ponts

Els primers passos són petits: ajudar un jove a descobrir que val la pena interessar-se per l'Àfrica passa primer per ajudar-lo a descobrir el valor de l'altre, encara que aquest altre sigui el company que té al costat. Necessitem obrir finestres, desplegar antenes, construir ponts

¹³ En el moment en què s'escriu aquest Quadern, el govern actual sembla estar a punt de fer una “contrareforma” de la llei que regula el fenomen migratori: és probable que la llei que surti del Parlament torni a l'esperit de la tristament cèlebre “Ley de Extranjería”.

entre nosaltres mateixos. Sortir a l'encontre de l'altre, que és diferent però que m'ofereix un tresor de descobriments i aprenentatges.

Caldria començar segurament per abandonar el paper que s'assigna a la majoria dels ciutadans: el d'espectadors i consumidors. Persones que, en una situació passiva i còmoda com la del sofà i el comandament a distància a la mà, veuen la seva llibertat reduïda a l'elecció entre els diversos canals que altres han configurat. Es perd la consciència de com funciona la televisió, de qui paga els programes, de qui escull les bel·leses o misèries que hi apareixen. El simple desig d'entendre per què passa el que passa, sense conformar-se amb un tòpic, pot ser el primer pas.

En el terreny de les relacions personals, conèixer una persona nova i donar-s'hi a conèixer sempre suposa un esforç, un risc, i un dubte sobre el resultat de l'empresa. En canvi, un cop fet el primer pas, el guany és enorme. Això sembla molt simple, però no ho és tant si descobrim que el "problema de la immigració" no existeix: existeixen històries personals, itineraris vitals. Persones que han cercat realitzar la seva vida, trobar la millor manera de sobreviure, escapar de la misèria, la guerra o la violació, cadascú amb els seus motius i recursos personals, cadascú amb els seus propis èxits i fracassos.

No n'hi ha prou amb la tolerància

Remei Sipi, equatoguineana i participant en el nostre Seminari, anima les dones europees i africanes a un enriquiment mutu des del respecte:

"Hem d'entrar en el món de l'"altra" sense paternalismes, sense complexos, des d'una sintonia de respecte per trobar solucions justes i equitatives per a totes, perquè avui el gruix de dones del sud ens trobem en el grup dels exclosos de la societat del benestar. Aquest grup es va estenent, a poc a poc, com una taca d'oli i moltes dones del nord ja hi són. Crec que les preguntes de les dones del nord haurien d'anar en aquesta direcció: com podem unir esforços per vèncer obstacles comuns que ens afecten?"¹⁴.

En molts casos, la tolerància invocada com a principi suprem, no és més que un escut. S'és tolerant perquè es vol mantenir allunyat el diferent: "Jo et tolero a tu, amb el teu comportament que ni entenc ni m'interessa. Et tolero mentre no em molestis, mentre t'estiguis lluny de mi" (se sobreentén que jo estic i continuaré estant a dalt i tu a baix). El respecte és molt més que la tolerància.

La màxima expressió del que pot arribar a ser aquest tipus de tolerància són els guetos que, per cert, igual que la delinqüència, existien molt abans de l'arribada dels immigrants africans. Si els immigrants africans, per molts causes que hi conflueixen, acaben concentrant-se en els guetos, és clar que no es produirà la trobada que és a la base de la integració. Sense tracte i convivència no hi ha coneixement mutu, i sense coneixement no hi pot haver respecte, que és una cosa molt superior i molt millor que la simple tolerància.

Això és important: el problema de la integració és, en definitiva, un problema de convivència. La nostra societat es pot estalviar molt de patiment innecessari amb una adequada educació per a la convivència. Encara més, es tracta d'un veritable enriquiment, d'un guany en humanitat.

Repasant una mica la història, es fa difícil defensar una cosa així com una "essència" químicament pura de l'espanyolitat o de la catalanitat. Totes les cultures són filles de la diversitat i del mestissatge, i s'han forjat en l'intercanvi i en la transformació. I precisament la vitalitat de cada cultura depèn de la seva capacitat d'adaptació. Per això, ni els africans poden tornar a l'autenticitat de la vida harmònica del poblat, ni els europeus es poden posar a

¹⁴ Remei Sipi, *op. Cit.*, p. 72.

defensar la puresa d'Occident. Això no vol dir que aquí a Europa s'hagi de tornar a començar de zero, ni que, en qüestió de cultures, tot és relatiu. Existeixen molts valors, moltes conquestes històriques que Europa ha d'estimar i conrear. Però el repte últim continua essent construir espais d'humanitat a cada racó de la terra. I en aquesta tasca no hi sobra ningú: cada ciutadà, amb les seves riqueses culturals i humanes, aportarà quelcom que no té l'altre.

En definitiva, avui es fa més urgent que mai allò de *convertir les espases en relles*, com diu Isaïes. És a dir, dedicar a una autèntica integració els diners que estem dedicant a protegir-nos. D'altra banda, com que els immigrants continuaran venint (la nostra economia els necessita i els atrau), ens enfrontarem a una convivència tensa, a una desconfiança creixent i a un augment de la violència. Però encara hi som a temps. Les alternatives s'aclareixen, i l'elecció no depèn únicament dels nostres governs, sinó que ens implica a tots.